

HÂREZMŞÂH HÜKÜMDARLARINA AİT FARŞÇA ŞİİRLER*

Osman G. ÖZGÜDENLİ**

Özet

Aslen Oğuzlar'ın Begdili boyuna mensup olan Hârezmşâh hükümdarları pek çok alanda olduğu gibi edebî ve kültürel alanlarda da Selçuklu ananelerini devam ettirmişlerdir. Tarihi kayıtlar Atsız, Sultânşâh Mahmûd, 'Alâ'u'd-din Tekiş, 'Alâ'u'd-din Muhammed ve Celâlu'd-din Mengübertî gibi Hârezmşâh hükümdarlarının, tıpkı kendilerinden önceki Gazneli ve Selçuklu sultanları gibi, şiir ve edebiyattan hoşlandıklarını ortaya koymaktadır. Zeynu'd-din İsmâ'il b. Hasan el-Curcânî, el-Hekîm 'Alî b. Muhammed el-Kâ'inî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-Hârezmî, Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. 'Omer ez-Zemahşeri ve Reşîdu'd-din Vatvât gibi devrin önemli âlim, şair ve edipleri eserlerini Hârezmşâh hükümdarları adına kaleme almışlardır. Bu çalışmada Atsız (12), 'Alâ'u'd-din Tekiş (3), Sultânşâh Mahmûd (2), Tâcu'd-din 'Alî-şâh (4), Nâsiru'd-din Melikşâh (1), 'Alâ'u'd-din Muhammed (3) ve Celâlu'd-din Mengübertî (1) gibi Hârezmşâh hükümdar ve hanedan üyelerine ait çeşitli cöng, mecmû'a, tezkire ve tarih kitaplarında tespit edilen toplam 27 Farşça şiir yayınlanarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu şiirler, Hârezmşâh hükümdarlarının edebî dünyasını yansıtmasının yanında, İran edebiyatının Hârezmşâhlar sarayında ne kadar kabul gördüğünü de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hârezmşâhlar, İran edebiyatı, İran şiiri, Atsız, 'Alâ'u'd-din Tekiş, Sultânşâh Mahmûd, Tâcu'd-din 'Alî-şâh, Nâsiru'd-din Melikşâh, 'Alâ'u'd-din Muhammed, Celâlu'd-din Mengübertî.

THE PERSIAN POEMS OF KHWĀRIZMŞĀH RULERS

Abstract

The Khwārizmshāh rulers, descended from the Begdili clan of the Oghuz's, continued the Saljuqid traditions in literary and cultural fields as they did in numerous other areas. Historical records indicate that Khwarizmshāh rulers such as Atsız, Sultānshāh Mahmūd, 'Alā' al-Dīn Takish, 'Alā' al-Dīn Muhammad and Jalāl al-Dīn Mengubertī appreciated poems and literature just as the Ghaznavid and the Saljuqid sultans had done. The important scholars, poets, and litterateurs of the period including Zayn al-Dīn Isma'il b. Hasan al-Jurjānī, al-Hakīm 'Alī b. Muhammad al-Kā'inī, Abū Abdullah Muhammad b. 'Alī al-Khwārizmī, Abu'l-Kāsim Mahmūd b. 'Umar al-Zamakhshari and Rashīd al-Dīn Watwāt dedicated their works to the Khwārizmshāh rulers. This study publishes and translates into Turkish 22 Persian poems composed by the Khwārizmshāh rulers and members of the dynasty such as Atsız (12), 'Alā' al-Dīn Takish (3), Sultānshāh Mahmūd (2), Taj al-Dīn 'Alī-shāh (4), Nāsir al-Dīn Malikshāh (1), 'Alā' al-Dīn Muhammad (3) and Jalāl al-Dīn Mengubertī (1). The poems were found in various *jongs*, *majmū'as*, *tazkiras* and chronicles and are extremely important for their representations of the literary world of the Khwārizmshāh rulers. They also indicate the extent to which Persian literature had become accepted in the palace of Khwārizmshāhs.

Keywords: Khwārizmshāhs, Persian literature, Persian poetry, Atsız, 'Alā' al-Dīn Takish, Sultānshāh Mahmūd, Nāsir al-Dīn Malikshāh, 'Alā' al-Dīn Muhammad, Jalāl al-Dīn Mengubertī.

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından 11-13 Kasım 2014 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen XI. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Baskı hatasından dolayı yeniden yayınlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul), gazi_osman@hotmail.com
osmangazi@marmara.edu.tr

Aslen Oğuzlar'ın Begdili boyuna mensup olan¹ ve başlangıçta Selçuklular tarafından Hârezm eyaletinin idaresiyle görevlendirilen Hârezmşâhlar², birçok alanda olduğu gibi edebî ve kültürel faaliyetleri himayede de Selçuklu ananelerini devam ettirmişlerdir. Hârezmşâh hükümdarları, daha hanedanın cediti Kutbu'd-dîn Muhammed b. Anuştegin (1097-1128) devrinden itibaren ilmî ve kültürel faaliyetleri teşvik etmişlerdir³. Bu teşvikler neticesinde, ilim, kültür ve edebiyat alanında pek çok eser Hârezmşâh hükümdarları adına kaleme alınmış; İran dili ve edebiyatının gelişimi, tıpkı Selçuklular zamanında olduğu gibi bu dönemde de hızlı bir şekilde devam etmiştir.

Biz bu çalışmada Hârezmşâh hükümdarlarına ait çeşitli mecmû'a, cöng, tezkire ve tarih kitaplarında yer alan toplam 27 Farsça şiiri Türkçe çevirileriyle birlikte yayımlıyoruz⁴. Bu şiirlerin güvenilirliği meselesi, Ortaçağ şairlerine ait pek çok şiir gibi, ayrı bir tartışmaya konu olabilir. Bununla birlikte şiirlerin, devrin genel karakterini yansıttığına ve toplumda var olan umumî kanaate delâlet ettiğine hiçbir şüphe yoktur. Yine bu şiirler, edebî yönden olduğu kadar, devrin kültür ilişkilerini ve Hârezmşâh hükümdarlarının düşünce dünyasını ortaya koyması açısından da önemlidir.

* * *

¹ Reşidu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih: Târih-i selâtin-i Hârezm*, neşr. Muhammed Rüşen, Tahran 1389/2010, s. 1.

² Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, Ankara 2000, s. 37-46; Ziya Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, Türkçe terc. Tural Rızayev, İstanbul 2003, s. 2-7; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 2-4; M. Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 265-267.

³ Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat üli'l-elbâb fi ma'rifeti't-tevârih ve'l-ensâb)*, neşr. Ca'fer Şî'âr, Tahran 1348/1969, s. 234; Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ*, neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1366/1987 [= Devletşâh/Ramazânî], s. 71; Türkçe terc. Necati Lugal, *Tezkire-i Devletşâh*, I, Ankara 1963 [= Devletşâh/Lugal], s. 152; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, IV, Tahran 1339/1960, s. 457. 504/1110-11 yılında Hârezm'e geldiğini belirten meşhûr tıp âlimi Zeynu'd-dîn Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Huseynî el-Curcânî (öl. 531/1137), burada Emîr Kutbu'd-dîn Muhammed'in adaletini gördüğünü ve onun ihsânlarından faydalandığını belirttiğinden sonra, *Zahîre-yi Hârezmşâhî* isimli eserini herkesin faydalanabilmesi için Farsça olarak yazdığını kaydetmektedir (bkz. *Zahîre-yi Hârezmşâhî*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 200, vr. 1b). Müellif eserinin giriş kısmında Emîr Kutbu'd-dîn Muhammed (1097-1128)'i şu şekilde övmektedir: *Hodâvend-i Hârezmşâhu'l-ecel, el-'âlim, el-'âdil, el-mu'eyyed, el-mansûr, el-muzaffer, velû'l-ni'me Kutbu'd-dîn, Nusretu'l-İslâm, Cemâlu'l-muslimîn, Kâhiru'l-kefere ve'l-muşrikîn, 'Îmâdu'd-devle, Fahrû'l-umme, Tâcu'l-me'âlî, Emîru'l-umerâ, Arslân, Yemînu'l-mulûk ve's-selâtin, Ebu'l-Feth Muhammed b. Yemînu'l-mulûk Mu'in -Yemînu Emîri'l-muminîn-*. (*Zahîre-yi Hârezmşâhî*, vr. 1b). Nüsha için bkz. Ed. Sachau - Hermann Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I, *The Persian Manuscripts*, Continued, Completed and Edited by Hermann Ethé, Oxford 1889, s. 951-953).

⁴ Metni birden fazla eserde kaydedilen şiirlerde, nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir. Yine tercüme esnasında mümkün olduğu kadar şiirlerin özüne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

I. Hârezmşâh Melik Atsız (1128-1156)

Şiirlerini tespit ettiğimiz ilk Hârezmşâh hükümdarı Melik Atsız (1128-1156)⁵dir. Meclislerinde şair ve ediplere yer veren Atsız'ın, şiir ve edebiyata büyük ilgi duyduğu görülmektedir⁶. Muhammed-i 'Avfi, Atsız'ın şiir meclisinden övgüyle bahsetmektedir⁷. İlhanlı devri devlet adamı ve tarihçisi Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, ilim ve fazilet sahibi olarak tanıttığı Atsız'ın çok sayıda Farsça (*pârsî*) şiir ve rubâ'îsinin bulunduğunu kaydetmektedir⁸. XIV. yüzyıl müellifi Şebânkârê'î ise Kur'an'ı çok iyi tefsir edebilen Atsız'ın aynı zamanda çok güzel Arapça ve Farsça (*tâzî u pârsî*) şiirlerinin bulunduğunu ve onun âlim ve şâirleri himâye ettiğini belirtmektedir⁹. Atsız ve Sultan İl-Arslan dönemlerinde *divân-ı inşân*ın başında bulunan devrin önemli şair ve ediplerinden Reşîdu'd-dîn Vatvât (öl. 573/1177)¹⁰, bir gün Atsız'ın kendisini huzuruna çağırarak Farsça şiir sanatı ile ilgili *Tercumânu'l-belâga*¹¹ isimli eseri kendisine gösterdiğini, bunun üzerine kendisinin de Atsız adına *Hadâ'iku's-sihr fî deká'ikiş-şi-r* isimli eseri kaleme aldığını kaydetmektedir¹². Meşhûr tıp âlimi Zeynu'd-dîn Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Huseynî el-Curcânî (öl. 531/1137)¹³'nin *el-Huffeyu'l-'Alâ'î ve tibbu'l-mulûkî*¹⁴, *el-Agrâzu't-tibbiyye ve'l-mebâhisu'l-'Alâ'iyye*¹⁵

⁵ Hayatı ve faaliyetleri için bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 403-413; İ. Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, s. 44-72; Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 3-28; G. Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, s. 3-11; Allahyâr Hil'atberî - Mahbûbe Şerefi, *Târih-i Hârezmşâhiyân*, Tahran 1381/2002, s. 17-21; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 268-270-276-278; M. F. Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 266-268; Aydın Taneri, "Hârizmşâhlar", *DİA*, XVI, (1997), s. 229.

⁶ Devletşâh/Ramazânî, s. 70, 72-73; Devletşâh/Lugal, I, s. 149, 153-155.

⁷ *Lubâbu'l-elbâb*, neşr. Edward G. Browne - Mirzâ Muhammed-i Kazvîni, I, Leiden-London 1906, s. 36-37.

⁸ *Câmi'ut-tevârih: Târih-i selâtin-i Hârezm*, s. 2.

⁹ *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mir Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984, s. 134-135.

¹⁰ Hayatı ve eserleri için bkz. M. N. Şahinoğlu, "Vatvât", *İA*, XIII, s. 235-240; Derya Örs, "Vatvât, Reşîdüddin", *DİA*, XLII, s. 573; Zebihullah Safâ, *Târih-i edebiyat der-İrân*, II, Tahran 1373/1994, s. 954-960.

¹¹ Muhammed b. 'Omer er-Râdûyânî'nin eseridir. Ahmed Ateş tarafından neşredilmiştir: *Kitâbu Tercumâni'l-belâga*, İstanbul 1949. Eser hakkında bkz. Zebihullah Safâ, *Târih-i edebiyat der-İrân*, II, s. 917-919).

¹² *Hadâ'iku's-sihr fî deká'ikiş-şi-r*, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1362/1983, s. 1-2.

¹³ Bkz. C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, II/2, London 1971, s. 207-211.

¹⁴ Eser, *Zahîre-yi Hârezmşâhî*'nin özeti olup iki ciltten meydana gelmektedir. Kutbu'd-dîn Muhammed zamanında yazılmış olup Melik Atsız'a ithaf edilmiştir (Hasan Doğruyol, "Cürcânî, İsmail b. Hasan", *DİA*, VIII, (1993), s. 133). Eserin giriş kısmında Atsız'ın adı şu şekilde zikredilmiştir: "*Bahâ'u'd-dîn, 'Umdetu'l-İslâm, 'Alâ'u'd-devle, Ziyâ'u'l-mille, Necmu'l-umme, Mu'eyyedu'l-mulk, Tâcu'l-mulûk ve's-selâtin, Nizâmu'l-me'âli Kızıl-Arslân, veliü'l-'âhd Ebu'l-Muzaffer Atsız b. Hârezmşâh*" (bkz. *el-Huffeyu'l-'Alâ'î ve tibbu'l-mulûkî*, British Library, (London), Add. 23560/2, vr. 218b. Yazma için bkz. Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, II, London 1881, s. 474-475). Kâtip Çelebi, eserin 'Alâ'u'd-dîn İl-Arslan için yazıldığını belirtmektedir (*Keşfu'z-zunûn*, Türkçe terc. Rüştü Balcı, II, İstanbul 2007, s. 594).

¹⁵ Müellif eserinin girişinde Atsız'ı şu şekilde övmektedir: "*Pâdişâh, hodâvend ve hodâvend-zâde, melik, 'âlim, 'âdil, 'Alâ'u'd-dîn, Fâhrü's-selâtin, Ebu'l-Muzaffer Atsız b. Hârezmşâh*" (bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3566, vr. 1b). *Zahîre-yi Hârezmşâhî*'nin bir özeti olan eser, *el-Huffeyu'l-'Alâ'dan* daha geniş ve ayrıntılıdır. Eser, Vezîr Ebû Muhammed'in teklifiyle muhtemelen 521/1127-28 ile 531/1136-37 yılları arasında kaleme alınmıştır (Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 151; H. Doğruyol, "Cürcânî, İsmail b. Hasan", *DİA*, VIII, (1993), s. 134). Kâtip Çelebi, eserinin başka bir yerinde, bu eserin Hârezmşâh İl-Arslan'ın adına kaleme alındığını belirtmektedir (*Keşfu'z-zunûn*, II, s. 675).

ve *Kitâb-i Yâdigâr*¹⁶, devrin önemli tıp âlimlerinden el-Hekîm ‘Alî b. Muhammed el-Hicâzî el-Kâ’inî’nin (öl. 546/1151-52) *Hikmet*¹⁷, fakîh, hâtib, vâiz, şair ve edip bir kişi olduğu bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed el-Hakîmî el-Hârezmî (öl. 531/1137)’nin *Kitâb-i feth-i Mankışlâg*¹⁸, tefsir, hadis, kelâm, dil ve edebiyat âlimi Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer el-Hârezmî ez-Zemahşerî (öl. 538/1144)¹⁹’nin *Mukaddimetü’l-edeb*²⁰ ve Reşîdu’d-dîn Vatvât’ın *Ebkârü’l-efkâr fi’l-resâ’il ve’l-eş’âr*²¹ isimli münşeât mecmû‘ası, Atsız adına kaleme alındığını bildiğimiz eserlerden sadece birkaçıdır.

Biz çeşitli cöng, mecmû‘a ve tezkirelerde Melik Atsız’a nispet edilen on iki şiir tespit ettik.

1. Rubâ‘²²:

گویی بد رست پاره الماس است	این نیم قدح که بر لب این طاس است
نی نی غطم کشت بقا را داس است	ماند مه نور است بشکل کز کارد

Tercümesi:

Şu tasın yanındaki yarım kadeh var ya,
Sanki bir elmas parçası âdeta.
Benziyor eğri bıçak şeklindeki ayın nûruna,
Hayır, hayır yanıldım; hayat tarlasının orağına.

¹⁶ Zahîru’d-dîn-i Beyhâkî, *Târihu hukemâ’i’l-İslâm*, neşr. Muhammed Kürd Ali, Dimaşk 1365/1946, s. 172; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, IV, s. 1643.

¹⁷ Zahîru’d-dîn-i Beyhâkî, *Târihu hukemâ’i’l-İslâm*, s. 139.

¹⁸ İbn Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bil-vefeyât*, neşr. Sven Dederling, IV, Wiesbaden 1974, s. 184.

¹⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Nuri Yüce, “Zemahşerî el-Hvârezmî, Hayatı ve Eserleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, (1993), s. 305-309; Nuri Yüce, “Zemahşerî”, *İA*, XIII, s. 509-513; W. Madelung, “al-Zamakhshari”, *EP*, Supp., 840-841; Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *DİA*, XLII, (2013), s. 235-238.

²⁰ Eser, Arapça öğrenmek isteyen Hârezmşâh hükümdarı Atsız için müellifin ölümünden (538/1144) birkaç yıl önce kaleme alınmıştır. Müellif eserinin önsözünde, devrin hükümdarı Hârezmşâh Atsız’ın Arap dilini öteki dillere tercih ettiğini ve kendisine, zengin saray kütüphanesi için eserinin bir nüshasını yazmasını emrettiğini ifade etmektedir. Kendisinin bu emre uyarak eserini Atsız’a ithaf ettiğini, Atsız’ın yüce adının her zaman, her yerde ve bütün dillerde anılmasını istediğini belirtmektedir (Nuri Yüce, *Mukaddimetü’l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuher Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara 1988, s. 7-8. Ayrıca bkz. Nuri Yüce, “Mukaddimetü’l-edeb”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 120).

²¹ Müellif, eserinin girişinde Atsız’ı şu şekilde övmektedir: “*Hodâvend-i âlem, pâdişah-i benî âdem Hârezmşâh-i mu‘azzam Alâ’ud-dunyâ ve’l-dîn Melikuş-şark ve’l-garb Ebu’l-Muzaffer Atsız b. Hârezmşâh*” (bkz. Reşîdu’d-dîn Vatvât, *Nâmehâ-yi Reşîdu’d-dîn Vatvât*, neşr. Kâsim-i Tüysirkânî, Tahran 1338/1959, s. 68. Eser için bkz. Ahmed Ateş, “Raşid al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bazı Yazma Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, X/14, (1959), s. 5).

²² Anonim, *Mecmû‘a-yi eş‘âr u murâselât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 487, vr. 202b. Yazmanın bir mikrofilmi Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nde bulunmaktadır: *Kitâbhâne-yi Dânişgâh-i Tahrân*, F. 573; ‘Âks 1034/3.

Rubâ'nın kaydedildiği 742/1341-42 tarihli *mecmû'ada*, Atsız'ın adının "sultân" unvanıyla "Sultân Atsız" şeklinde kaydedilmiş olması ayrıca dikkate değerdir²³.

2. Nazm²⁴:

ز آن بد نکم که خیر محضم ز آن بذل کنم که بحر و کانم
شکر ایزد را که خصم امروز پیرست²⁵ و ضعیف و من جوانم

Tercümesi:

Sırf iyi olduğum için kötülük etmem,
Denizim, madenim ben; saçarım bu yüzden.
Şükürler olsun Allah'a! Bugün düşman
Hem yaşlı hem zayıf; ama gencim ben.

Rubâ'deki "yaşlı ve zayıf düşman" (*pîr u za'îf*) ifadesinin muhatabı muhtemelen Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer (1118-1157) olmalıdır. Ancak Atsız, Sencer'in ölümünden bir yıl önce (551/1156), ona tâbi muhtar bir vali olarak vefat etmiştir²⁶.

3. Şiir²⁷:

چون پرند آور انیسی پاک و خوش گوهر ندارم دوستی بکرنگ و بکرو چون پرند آور ندارم
همدم دیگر نخواهم، دلبر دیگر ندارم غیر یکرانی سبکپا، غیر شمشیری سر افشان
قصه ای دلکش ز دارا و ز اسکندر ندارم جز درخشش تیغ و رنگ خون و بانک نای روئین
بیمی از آهنگ سلطان جهان سنجر ندارم پای عزمم را کمند حق شناسی بسته، ورنه
چشم نابینا، زبان بسته، گوش کر ندارم او مرا جای پدر بودست و هست اما چه حاصل
همتی لشگر شکن دارم اگر لشگر ندارم خاطری دریا مثل باشد اگر گوهر نباشد
گر بتن خفتان نپوشم گر بسر مغفر ندارم نرد و شترنگ و سرود و رود و یار و باده خواهم
تا روان دارم دل از گیسوی دلبر بر ندارم تا نفس دارم لب از لبهای ساغر بر نگیرم

²³ Anonim, *Mecmû'a-yi eş'âr u murâselât*, vr. 202b (bkz. Ek II).

²⁴ 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 37; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir ve ber-guzide-yi eş'âr-i ân*, Tahran 1346/1967, s. 93.

²⁵ Ebu'l-Kâsim Hâlet: پیری است

²⁶ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 413; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 277-278.

²⁷ Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 90-91. Araştırmacı, Atsız'a ait bu şiiri eski bir mecmû'adan aldığı ve tezkirelerde bulunmadığını kaydetmektedir.

Tercümesi:

Samimi, dürüst dostum yok kılıcım gibi,
Temiz cevherli, can dostum yok kılıcım gibi.
Çevik bir at ve keskin bir kılıçtan başka,
Hiçbir hemdem istemem, başka bir sevdiğim de yok.
Kılıcın pırılıtsı, kanın rengi ve savaş borusunun haykırışı,
İskender ve Dârâ'nın gönül okşayan destanı dışında bir şeyim yok.
Azmimin ayağını Hak tanırlık kayışı bağlamış,
Yoksa cihan sultanı Sencer'in saldırmısından hiç korkum yok.
O, benim babam gibiydi ve hâlâ da öyledir,
Fakat ne fayda! Gözüm kör, dilim lal, kulağım ise sağır değil.
Deniz misali gönlüm var; bu denizde inci olmasa da.
Ordum yoksa da, bir orduyu yenecek azmim var.
Eğer üstüme zırh giymiyorsam ve başımda miğfer yoksa;
Tavla, satranç, şarkı, saz, yâr ve şarap isterim.
Nefes aldığım sürece, dudağımdan şarap kadehini eksik etmeyeceğim.
Ruhum bedenimde olduğu müddetçe, sevgilinin zülfünden vazgeçmeyeceğim.

4. Beyt²⁸:

در گوش فلک حلقه پیمان منست	بر ران جهان نشان فرمان منست
تحصیل رضاء دوست ایمان منست	با این همه سلطنت که امروز مراست

Tercümesi:

Dünya atının bacağında fermânımın alameti var,
Feleğin kulağında bana ahit halkası var.
Bugün bütün bu saltanata sahipken ben,
Dostun rızasını almaya ihtiyacım var.

²⁸ 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 38.

5. Rubâ‘î:²⁹

آن معشوق³⁰ زهره³¹ رخ همی داشت امید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید³⁴
کان خوبی³² و این عشق³³ بماند جاوید
او سبلت سبز کرد و من موی سپید³⁵

Tercümesi:

Zühre yanaklı sevgili umut ederdi,
O güzellik, bu aşk kalmalıydı ebedî.
Feleğın ve devranın dönmesiyle bugün,
Onun yüzünde tüyler belirdi, benim ise saçlarım ağardı.

6. Rubâ‘î:³⁶

ای دل همه سال دردمندت بینم
شرمت ناید همیشه عاشق باشی
در کوی فراق مستمدمت بینم
رسوا شده پیش خلق چذمت بینم

Tercümesi:

Ey gönül, bunca yıldır hep dertli görüyorum ben seni,
Ayrılık köyünde hep yardıma muhtaç görüyorum ben seni.
Hiç utanmıyor musun hep âşık olmaktan?
Nice zamandır halkın içinde rüsva görüyorum ben seni.

²⁹ ‘Avfî, *Lubâbu’l-elbâb*, I, s. 38; Ebu’l-Kâsım Hâlet, *Şâhân-i şâ‘ir*, s. 93. Bu rubâ‘î, ‘Aynu’z-zamân Hasan b. ‘Alî Kattân-i Mervezî’nin *Geyhân-şinâht* isimli eserinin ‘Âyetullâh Mar‘aşî-yi Necefi Kütüphanesi’nde bulunan bir nüshasının sonundaki 8 Zî’l-ka’de 618/24 Aralık 1221 tarihli kayıta “*Sultân-i ‘âlem Hârezmşâh gúyed*” (Cihan hükümdarı Hârezmşâh şöyle der) başlığı altında bazı küçük farklarla kaydedilmiştir (Eserin tıpkıbasım neşri için bkz. *Geyhân-şinâht*, ed. Seyyid Mahmûd Mar‘aşî-yi Necefi, Kum 1379/2000, s. 280).

³⁰ Ebu’l-Kâsım Hâlet: معشوقه; Kattân-i Mervezî: آن دلبر

³¹ Kattân-i Mervezî: لاله

³² Kattân-i Mervezî: حسن

³³ Kattân-i Mervezî: مهر

³⁴ Ebu’l-Kâsım Hâlet: امروز زدور چرخ و ماه و خورشید

³⁵ Ebu’l-Kâsım Hâlet: او را خط سبز است و مرا موی سپید

³⁶ Bu rubâ‘î, *Beyâz-i Tâcu’d-dîn Ahmed Vezîr*’de “*es-Sultân Atsız-i Hârezmşâh*” (Sultân Hârezmşâh Atsız) başlığı altında kaydedilmiştir (*Beyâz-i Tâcu’d-dîn Ahmed Vezîr*, (782 Hicri), neşr. İrec Afşâr - Murtaşâ Timûri, İsfahân 1353/1974, s. 310). Cemâl Halil-i Şirvânî ise rubâ‘îyi “*Sultân Muhammed*” (Sultan Muhammed) başlığı altında kaydetmiştir (*Nuzhetu’l-mecâlis*, neşr. Muhammed Emin Riyâhî, Tahran 1366/1987, s. 231, nr. 953). Eserin nâşiri Muhammed Emin Riyâhî, rubâ‘înin Melik Atsız’a ait olduğunu belirtmektedir (bkz. *Nuzhetu’l-mecâlis*, s. 67-68, 231 nr. 953, 738).

7. Rubâ'î³⁷:

ز آن بر سر تو موی همی بر ناید از فضل سرت بر آسمان می ساید
بر دیده اگر موی نباشد شاید ما را سر تو چو دیده در می باید

Tercümesi:

Faziletten başın göklere ermiş,
Bu yüzden başından saç çıkmıyor.
Senin başın bizler için göz misalidir,
Gözün üstünde ise saç olmazsa daha makbûldür.

Muhammed-i 'Avfi, Atsız'ın bu rubâ'îyi saçları dökülmüş olan meşhûr edip ve kâtib Reşîdu'd-dîn Vatvât için yazdığını kaydetmektedir³⁸.

8. Rubâ'î³⁹:

ره ره عرق شرم زگردون بچکد مانند ستاره اشک من خون بچکد
والله که ز نوک قلم خون بچکد در نامه اگر باز نمایم غم دل

Tercümesi:

Gözyaşım yıldız gibi kan damlar,
Terim boynumdan küçük nehirler gibi akar,
Eğer gönlümün kederini mektuba döksem,
Vallahi ki kalemimin ucundan kan damlar.

9. Rubâ'î⁴⁰:

بگناهی نباید آزدن اگر آید ز دوستی گنهی
عفو ناکردن از گناه کردن زآنکه نزدیک بخردان بترست

Tercümesi:

Bir dost hata etti diye,
İncitmemek gerek bir hata ile.
Affetmemek beterdir hata etmekten,
Akıl sahiplerinin nezdinde.

³⁷ 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 37.

³⁸ *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 37.

³⁹ Cemâl Halîl-i Şîrvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 197, nr. 681). Rubâ'î, eserde "Sultân-i Hârezmşâh[îyân]" (Hârezmşâh Sultanı) başlığı altında kaydedilmiştir. Eserin nâşiri Muhammed Emîn Riyâhî, rubâ'înin Melik Atsız'a ait olduğunu belirtmektedir (bkz. *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 67-68, 738).

⁴⁰ Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 95.

10. Rubâ'î⁴¹:

بردار و بساز چنگ ناساخته را	ای نغمه تو برده دل فاخته را
در آب فسرده لعل بگداخته را	و آنکه به کف عاشق مسکین برنه

Tercümesi:

Ey nağmesi kumrunun gönlünü çalan sen,
Al ve ayarla, ayarsız çalgını.
Ve sonra miskin âşığın eline ver,
Donmuş suda erimiş yakutu.

11. Kıt'a⁴²:

بصلح ویم نیز آهنگ نیست	مرا با ملک طاقات جگ نیست
کُمیتِ مرا پای هم لنگ نیست ⁴⁴	اگر باد پایست یکران شاه ⁴³
خدای جهان را جهان تنگ نیست	چو او آید اینجا من آنجا روم ⁴⁵
گریز از چنین پادشا ننگ نیست ⁴⁷	ملک شهریار است و شاه جهان ⁴⁶

Tercümesi:

Benim melik ile savaşmaya mecalim yok,
Lâkin onunla barışmaya da niyetim yok.
Şâhın atı rüzgâr gibi hızlıysa eğer,
Benim atımın ayağı da topal değil.

⁴¹ Cemâl Halil-i Şîrvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 148, nr. 292). Rubâ'î, eserde "Sultân-i Hârezmşâh[îyân]" (Hârezmşâh Sultanı) başlığı altında kaydedilmiştir. Eserin nâşiri Muhammed Emîn Riyâhî, rubâ'înin Melik Atsî'z'a ait olduğunu belirtmektedir (bkz. *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 67-68, 738).

⁴² 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 37 (sadece 3., 4. ve 5. beyitler); Muhammed er-Râvendî, *Rahatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, yay. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985 [= Râvendî/İkbâl], s. 174, 370; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Rahatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, II, Ankara 1960 [= Râvendî/Ateş], s. 170, 340; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Târih-i guzîde*, s. 482 (2., 3., 4. ve 5. beyitler); Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 360; Âzer-i Bigdilî, *Âteşkede-yi Âzer*, neşr. Hasan Sâdât-i Nâserî, Tahran 1336/1957, s. 40-41; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, I, Tahran 1353/1974, s. 63; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 92-93. İlk beyit Hamdullâh Mustevfî, Mîrhând, Âzer-i Bigdilî ve Mahmûd Hidâyet tarafından kaydedilmiştir (*Târih-i guzîde*, s. 482; *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 360; *Âteşkede-yi Âzer*, s. 40; *Golzâr-i câvidân*, I, s. 63).

⁴³ Râvendî/İkbâl: رخس ملک; Mîrhând: خنک ملک

⁴⁴ Mîrhând: کُمیتِ مرا نیز پای لنگ نیست

⁴⁵ Râvendî/İkbâl: تو اینجا بیایی من آنجا روم (Eğer sen buraya gelirsen, ben oraya giderim); Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând; Âzer-i Bigdilî; Mahmûd Hidâyet: بخوارزم آید بسقین روم (O, Hârezm'e gelirse, ben de Sikkine giderim).

⁴⁶ Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând: از شهریار

⁴⁷ Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând: هزیمت شدن از بنده را ننگ نیست (Kölenin hezimete uğraması ayıp değil).

O buraya gelirse eğer, ben de oraya giderim,
Cihânın sultanına dünya dar değil.
Melik, hükümdâr ve cihânın şâhidır,
Böyle bir padişahdan kaçmak ayıp değil.

Selçuklu tarihçisi Muhammed er-Râvendî, Melik Atsız'ın bu şiiri Sultan Sencer'in Katavân Savaşı (536/1141)'nda Kara-hıtâyîliler'a yenilmesi üzerine Horâsân'ı istilâ ettiği dönemde yazarak kendisini tehdit eden Sencer'e gönderdiğini kaydetmektedir⁴⁸. Mîrhând⁴⁹ ve Âzer-i Bigdilî⁵⁰ ise, Atsız'ın Sultan Sencer karşısında uğradığı yenilginin ardından⁵¹ bu şiiri yazarak Sencer'e gönderdiğini belirtmektedir.

12. Rubâî⁵²:

من عهد تو سخت سست می دانستم بشکتن آن درست می دانستم
این بد عهدی که کردی ای دوست به من آخر کردی نخست می دانستم

Tercümesi:

Ben senin ahdinin pek zayıf olduğunu biliyordum,
Onun bozulacağını da iyice biliyordum.
Ey dostum, bana yaptığın bu vefâsızlığı,
Sen sonradan yaptın, ama ben daha baştan biliyordum.

Bu şiirler dışında, Reşîdu'd-dîn Vatvât'ın *divân*ında Melik Atsız'a isnat edilen iki kaside daha bulunmaktaysa da, tarz ve üslûbundan kasidelerin Atsız'a değil Vatvât'a ait olduğu anlaşılmaktadır⁵³.

⁴⁸ Râvendî/İkbâl, s. 174; Râvendî/Ateş, s. 170.

⁴⁹ *Ravzatü's-safâ*, IV, s. 359-360.

⁵⁰ *Âteşkede-yi Âzer*, s. 40.

⁵¹ Muhtemelen Sultan Sencer'in 533/1138-39 yılındaki Birinci Hârezm Seferi kastedilmiştir (Sefer için bkz. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 404-405; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 267-268).

⁵² Cemâl Halil-i Şîrvânî, *Nuzhetü'l-mecâlis*, s. 396, nr. 2348). Rubâî, eserde "Hârezmşâh[ıyân]" başlığı altında kaydedilmiştir. Eserin nâşiri Muhammed Emîn Riyâhî, rubâî'nin Melik Atsız'a ait olduğunu belirtmektedir (bkz. *Nuzhetü'l-mecâlis*, s. 67-68, 738).

⁵³ Bkz. Reşîdu'd-dîn Vatvât, *Nâme-hâ-yi Reşîdu'd-dîn Vatvât*, neşr. Kâsim-i Tûysîrkânî, Tahran 1338/1959. 158-159, n. 1.

Atsız'ın vefatından sonra Hârezmşâhlar tahtına oturan ve devletin gerçek anlamdaki kurucusu olan İl-Arslan (1156-1172)'in⁵⁴ da edip ve âlimleri himâye ederek ilmî ve kültürel faaliyetleri teşvik ettiği bilinmekteyse de⁵⁵, herhangi bir şiiri günümüze ulaşmamıştır.

II. Hârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Tekiş (1172-1200)

Kardeşi Sultânşâh'a karşı taht mücadelesini kazanarak Hârezmşâhlar tahtına çıkan 'Alâ'u'd-dîn Tekiş⁵⁶ de edip ve âlimleri himâye ederek ilmî ve kültürel faaliyetleri teşvik etmiştir⁵⁷. Reşîdu'd-dîn Vatvât'ın '*Umdetu'l-bulega ve uddetu'l-fusahâ*⁵⁸, Bahâ'u'd-dîn Muhammed b. Mu'eyyed el-Bağdâdî (öl. 588/1192'den sonra)'nin *et-Te vessul ile't-teressul*⁵⁹ ve Fahrû'd-dîn-i Râzî (öl. 606/1209)⁶⁰'nin *Hadâ'iku'l-envâr fi hakâ'iki'l-esrâr*⁶¹ isimli eseri ile yazarı bilinmeyen *Kitâbu İhtiyârâti'l-alâ'iyye fi harekâti's-semâviyye*⁶² isimli eser Sultan 'Alâ'u'd-dîn Tekiş adına kaleme almıştır. Sultan Tekiş'e ait üç rubâ'î günümüze ulaşmıştır.

⁵⁴ Hakkında bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 413-419; İ. Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, s. 73-84; Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 29-36; G. Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshah*, s. 11-14; M. F. Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 268; A. Taneri, "Hârizmşâhlar", *DİA*, XVI, s. 229.

⁵⁵ Devletşâh/Ramazânî, s. 97-99; Devletşâh/Lugal, I, s. 207-209. Reşîdu'd-dîn Vatvât, *Faslu'l-hitâb min kelâmi emîri'l-mu'minin 'Omer b. el-Hattâb ve Tuhfetu's-sadik ile's-sadik min kelâmi Emîri'l-mu'minin Ebi Bekr es-Siddik* isimli eserlerini Sultan İl-Arslan adına kaleme almıştır (A. Ateş, "Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzi Yazma Nüshaları", s. 12, 21).

⁵⁶ Hayatı ve faaliyetleri için bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 419-433; İ. Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, s. 84-146; Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 37-65; G. Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshah*, s. 24-36; Allahyâr Hil'atberî - Mahbûbe Şerefi, *Târih-i Hârezmşâhiyân*, s. 39-51 M. F. Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 269-271; A. Taneri, "Hârizmşâhlar", *DİA*, XVI, s. 229.

⁵⁷ Cuzcânî, Sultan Tekiş'in ilim, fazilet, sanat, musiki ve hat sanatına tam anlamıyla vâkıf olduğunu kaydetmektedir (*Tabâkât-i Nâsiri*, neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, I, Tahran 1363/1984, s. 300).

⁵⁸ A. Ateş, "Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzi Yazma Nüshaları", s. 23.

⁵⁹ Bahâ'u'd-dîn Muhammed b. Mu'eyyed el-Bağdâdî'nin *et-Te vessul ile't-teressul*, neşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1315/1936, s. 2.

⁶⁰ G. C. Anawati, "Fakhr al-Din al-Râzî", *EP*, II, s. 751-755.

⁶¹ Müellif, 574/1179 yılında tamamladığı eserinin girişinde Sultan Tekiş'in adını şu şekilde zikretmiştir: "*Hodâvend-i âlem, pâdişâh-i benî âdem, Hârezmşâh-i kebîr, âlim, âdil, mu'eyyed, muzaffer, mansûr, mucâhid, 'Alâ'u'd-dunyâ ve'd-din Kutbu'l-İslâm ve'l-muslimîn, nusretu'l-mulûk ve's-selâtin, hâfizu bilâdillâh ve nâsiri 'ibâdillâh, yemînu'd-devleti'l-kâhire ve tâcu'l-milleti'z-zâhire ... ihtiyârû'l-eyyâm ve iftihârû'l-enâm ... el-hilâfe, meliku'l-mulûkiş-şark ve'l-garb, Sultânû's-selâtinî'l-Arab ve'l-Acem, Husrev-i İrân ve Tûrân, Şehriyâr-i cihân Ebu'l-Muzaffer Tekiş b. el-Meliku'l-mu'azzam İl-Arslân b. el-Meliku'l-kebîr Atsız -Burhânu Emîri'l-Muminîn-*" (*Hadâ'iku'l-envâr fi hakâ'iki'l-esrâr*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 183, vr. 1b-2a). Müellif, eserinin girişinde, bu dönemde cihanın Sultan Tekiş sayesinde sukûnet bulduğunu, adaletin tesis edildiğini, ilim neşretmek için Hârezm'e gittiğini ve üç yıl boyunca Dâru'l-mulk Hârezm'de kaldığını, burada ilmî faaliyetlerle zaman geçirirken (*der-neşr-i 'ilm rûziğâr gozerânîd*) Sultan Tekiş'in kendisinden bir kitap yazmasını istediğini, bunun üzerine eserini kaleme aldığını kaydetmektedir. Eser hakkında bkz. C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, II/3, s. 352.

⁶² Eserin girişinde Sultan Tekiş'in adı şu şekilde zikredilmiştir: "*Hazret-i a'lâ, hudâvend-i âlem, sultân-i a'zam,*

13. Rubâ'î⁶³:

گر کوه زرست پست دامن کردن	در زین سخا نشست دامن کردن
از نیست چگونه هست دامن کردن	لیکن چو خزانه که می باید نیست

Tercümesi:

Cömertlik eyerine oturmasını bilirim,
Eğer altından dağ olsa, onu bahşetmesini de bilirim.
Lâkin bir hazine olmadıktan sonra,
Onu yoktan nasıl var edebilirim?

14. Rubâ'î⁶⁴:

شمشیر گشود و بخت بیداری کرد	تا ظن نبری که کس مرا یاری کرد
محمود اناسوغلی و دزماری کرد	از جمله بندگان در اطراف وفا

Tercümesi:

Sanma ki kimse bana yardım etti,
Kılıç zafer kazandı, talih uyanık kıldı.
Etraftaki bütün kullardan,
Yalnız Mahmûd Anas-oglu⁶⁵ ile Dizmârî⁶⁶ vefâ gösterdi.

Muhammed er-Râvendî, Sultan Tekiş'in bu rubâ'îyi Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul'a karşı kazandığı zaferin ardından (590/1194) Kazvin'den Hemedân'a geldiği zaman, Hemedân Kalesi'ni tavsif etmek ve Irak-ı Acem'in fethini anlatmak için kaleme aldığını kaydetmektedir⁶⁷.

15. Rubâ'î⁶⁸:

درحسن نگشته هیچ تمکینت کم	گر شد گهری ز درج نوشینت کم
گو باش ستاره ای ز پروینت کم	صد ماه ز اطراف رخت میتابد

pâdişâh-i benî âdem, Hârezmşâh-i kebîr, âlim, âdil, mu'eyyed, muzaffer ve mansûr, Ebu'l-Muzaffer Tekiş b. el-Meliku'l-a'zam At[s]ız b. İl-Arslan" (*Kitâbu İhtiyârâtî'l-'alâ'iyye fî harekâtîs-semâviyye*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 185, vr. 161b). Eser hakkında bkz. E. Sachau – H. Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I, *The Persian Manuscripts*, I, s. 920-921

⁶³ 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41.

⁶⁴ Râvendî/İkbâl, s. 369; Râvendî/Ateş, II, s. 339.

⁶⁵ Atabeg Nusretu'd-dîn Cihân Pehlivan'ın gulâmlarından Emîr-i bâr Seyfu'd-dîn Mahmûd Anas-oglu et-Turkmânî (bkz. Râvendî/İkbâl, s. 364, n. 1; Râvendî/Ateş, II, s. 334, n. 1).

⁶⁶ Emîr İsfefsâlâr Husâmu'd-dîn-i Dizmârî (bkz. Râvendî/İkbâl, s. 364; Râvendî/Ateş, II, s. 334).

⁶⁷ Râvendî/İkbâl, s. 369; Râvendî/Ateş, II, s. 339.

⁶⁸ Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, neşr. Muzâhir Musaffâ, I, Tahran 1336/1957, s. 32, n. 4, 33; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 636.

Tercümesi:

Göz alıcı ‘mücevher kutundan’⁶⁹ bir mücevher eksildiye eğer,
Güzelliğinden ve ihtişamından hiçbir şey eksilmedi.
Etrafında yüzlerce ay parlarken,
Farzet ki *Pervîn*⁷⁰ yıldızından birisi eksildi⁷¹.

III. Melik Sultânşâh Mahmûd b. İl-Arslan (1172-1193)

Hârezmşâh İl-Arslan’ın küçük oğlu olan Melik Sultânşâh Mahmûd⁷², babasının vefatından sonra ağabeyi Tekiş ile uzun bir taht mücadelesine girişmişse de, başarılı olamamıştır. Sultânşâh Mahmûd’un da şiir ve edebiyata ilgi duyduğu, âlim ve edipleri himaye ettiği anlaşılmaktadır. Reşîd’ü-dîn Vatvât, *Gureru’l-akvâl ve dureru’l-emşâl*⁷³, *Matlûb kulli tâlib min kelâmi Emîri’l-mu’minîn* ‘*Alî b. Ebû Tâlib*⁷⁴, *Munşâ’ât*⁷⁵ ve *Unsu’l-lehfân min kelâmi Emîri’l-mu’minîn* ‘*Osmân b. Affân*⁷⁶ isimli eserlerini Sultânşâh Mahmûd adına kaleme almıştır. Sultânşâh Mahmûd’a ait iki rubâ‘î günümüze ulaşmıştır.

16. Rubâ‘î⁷⁷:

دشمن ز نهیب تیغ من مویہ کند	هر گہ کہ سمند عزم من پویہ کند
شمشیر دو رویہ کار یک رویہ کند	اینجا برسول و نامہ بر ناید کار

⁶⁹ ‘Mücevher kutusu’ ile ‘ağız’ kastedilmektedir (Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma’u’l-fusehâ*, I, s. 33, n. 1).

⁷⁰ Ülker takım yıldızı (Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993, s. 137; Muhammed Mu‘in, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahran 1371/1992⁸, s. 767).

⁷¹ Rizâ-kulu Han Hidâyet, Sultan Tekiş’in bu rubâ‘î’yi mahbûbu olan bir *gulâm* için yazdığını kaydetmektedir (*Mecma’u’l-fusehâ*, I, s. 32).

⁷² Siyasî faaliyetleri için bkz. İ. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, s. 84-122; Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 37-44; G. Rabbanî Aziz, *A Short History of the Khwarazmshah*, s. 15-24; A. Taneri, “Hârizmşahlar”, *DİA*, XVI, s. 229; Gülseren Ceceli, *Hârizmşah Hükümdarı Sultânşah Mahmud (567-589/1172-1193)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

⁷³ Ahmed Ateş’in belirttiğine göre bu eser, Sultan İl-Arslan henüz hayattayken Sultânşâh’ın şehzadelik döneminde yazılmış olmalıdır (“Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, s. 14-15).

⁷⁴ A. Ateş, “Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, s. 18.

⁷⁵ A. Ateş, “Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, s. 19.

⁷⁶ A. Ateş, “Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, s. 24. Sultânşah Mahmûd’a ithaf edilen diğer eserler hakkında bkz. G. Ceceli, *Hârizmşah Hükümdarı Sultânşah Mahmud (567-589/1172-1193)*, s. 106-107.

⁷⁷ Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzide*, s. 486; Mîrhând, *Ravzatü’s-safâ*, IV, s. 365; Hândemir, *Habîbu’s-siyer fi ahbâri efrâdi beşer*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, II, Tahran 1362/1983, s. 632; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma’u’l-fusehâ*, I, s. 57; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 638.

Tercümesi:

Ne zaman azim atım koşmaya başlarsa,
Kılıcımın korkusundan ağlayıp sızlar düşman.
Elçi ve mektup burada bir işe yaramaz artık,
İki yüzü keskin kılıç bitirir işi tek yüzüyle.

17. Rubâ'î: Kaynaklarda⁷⁸, Sultan Tekiş'in oğlu Melik Nâsiru'd-dîn Melikşâh (öl. 593/1197)⁷⁹'ın, Sultânşâh Mahmûd'un rubâ'îsine şu rubâ'î ile cevap verdiği kaydedilmiştir:

کاشانه ترا مرکب و میدان ما را	صد گنج ترا خنجر بُرّان ما را
خوارزم ترا ملک خراسان ما را ⁸⁰	خواهی که خصومت از میان برخیزد

⁷⁸ Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzîde*, s. 486; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 365; Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, II, s. 632-633; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'ul-fusehâ*, I, s. 57; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 638-639. Müellifler, bu rubâ'înin Sultânşâh'ın yukarıda metnini verdiğimiz 16 numaralı rubâ'îsine cevap olarak kaleme alındığını kaydetmektedir. 'Avfî ve Cuzcânî, Melik Hindû Han b. Nâsiru'd-dîn Melikşâh b. Tekiş'in bu rubâ'îyi babasının memleketi olan Horâsân'ı ele geçirip Nişâbûr şehrini kuşattığı zaman Sultan Muhammed Hârezmşâh'a gönderdiğini kaydetmektedir (*Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 43; *Tabâkât-i Nâsiri*, I, s. 304). Devletşâh-i Semerkandî ise rubâ'îyi Sultânşâh Mahmûd'a ait göstermektedir (Devletşâh/Ramazânî, s. 98; Devletşâh/Lugal, I, s. 209).

⁷⁹ İnce tabiatlı, akıllı, bilge, âlim ve şair bir şehzâde olarak zikredilmiştir (Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzîde*, s. 486; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'ul-fusehâ*, I, s. 57).

⁸⁰ Cuzcânî: کاشانه ترا شہا خراسان ما را. Muhammed-i 'Avfî (I, s. 43) rubâ'înin metnini biraz farklılıkla şu şekilde vermektedir:

کاشانه ترا مرکب و میدان ما را	گفتار ترا خنجر بُرّان ما را
خوارزم ترا شہا خراسان ما را	خواهی که خصومت زمین برخیزد

Tercümesi:

Söz senin olsun, keskin hançer bizim.

Köşk senin olsun, at ve savaş meydanı ise bizim.

Husumetin ortadan kalkmasını istiyorsan eğer ey şâh;

Hârezm senin olsun, Horâsân da bizim.

Devletşâh-i Semerkandî (/Ramazânî, s. 98; Devletşâh/Lugal, I, s. 209) ise rubâ'îyi şu şekilde kaydetmektedir:

کاشانه ترا نبرد و جولان ما را	خمخانه ترا مصاف و میدان ما را
خوارزم ترا ملک خراسان ما را	خواهی که نزاع از میان برخیزد

Tercümesi:

Meyhane senin olsun, savaş meydanı bizim.

Kâşâne senin olsun, cenk etmek de bizim.

Kavganın ortadan kalkmasını istiyorsan eğer ey melik;

Hârezm senin olsun, Horâsân da bizim.

Tercümesi:

Yüzlerce hazine senin olsun, keskin hançer bizim.
 Köşk senin olsun, at ve savaş meydanı bizim.
 Husumet ortadan kalksın istiyorsan,
 Hârezm senin olsun ey melik, Horâsân da bizim.

18. Rubâ'î⁸¹: Sultânşâh Mahmûd'un, Melik Nâsiru'd-dîn Melikşâh'ın yukarıdaki rubâ'îsine cevabı ise şu şekilde olmuştur:

وین قصه نه در شما نه در ما گیرد	ای جان عم این غم ره سودا گیرد ⁸²
تا دولت اقبال که بالا گیرد ⁸⁴	تا قبضه شمشیر که خون پالاید ⁸³

Tercümesi:

Ey amcamın canı (oğlu), bu yolun sonu hüznü ve karanlıktır.
 Bu dava ne sizde ne de bizde biter;
 Tâ ki kan kılıcın kabzasına bulaşana,
 Ve devletin ikbâli yükselene kadar.

IV. Melik Tâcu'd-dîn 'Alî-Şâh b. 'Alâ'u'd-dîn Tekiş

Sultan Tekiş'in oğlu olan Melik Tâcu'd-dîn 'Alî-şâh (öl. 611/1215), Hârezmşâhlar Devleti'nde şiiir ve edebiyata ilgi duyan bir başka hanedan üyesidir. Tâcu'd-dîn 'Alî-şâh'a ait dört şiiir günümüze ulaşmıştır.

⁸¹ Hamdullâh Mustevfi, *Târîh-i guzide*, s. 486; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 366; Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, II, s. 633; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 57; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 639. Müellifler, bu rubâ'înin Melikşâh b. Tekiş'in yukarıda verdiğimiz 17 numaralı rubâ'îsine cevap olarak kaleme alındığını kaydetmektedir. Devletşâh-i Semerkandî rubâ'îyi Sultan Tekiş'e ait göstermektedir (Devletşâh/Ramazânî, s. 98; Devletşâh/Lugal, I, s. 210). Muhammed-i 'Avfî (*Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 43) ve Cuzcânî (*Tabâkât-i Nâsiri*, I, s. 305) ise metnini biraz farklı verdiği bu rubâ'înin Hârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Muhammed'e ait olduğunu belirtmektedir:

وین پند نه در تو و نه در ما گیرد	ای جان عم این غم ره سودا گیرد
تا آتش اقبال که بالا گیرد	تا قبضه شمشیر که پالاید خون

⁸² Devletşâh-i Semerkandî, Tekiş tarafından Sultânşâh Mahmûd'a gönderildiğini belirttiği bu rubâ'înin ilk mısraını şu şekilde vermektedir: این غم اخیا جنون و سودا گیرد (Ey kardeş, bu gamın sonu cinnet ve sevdadır). Bkz. Devletşâh/Ramazânî, s. 98; Devletşâh/Lugal, I, s. 210.

⁸³ Mîrhând; Hândemîr: الاید خون; Cuzcânî: الاید خون

⁸⁴ Cuzcânî; Mîrhând; Hândemîr: تا آتش اقبال که بالا گیرد

19. Rubâ'î⁸⁵:

بر من چو همه نوبت غم میگذرد
شادی ببرم چو بخت کم میگذرد
آن روز که بود دولت آن روز گذشت
و امروز که محنت است هم میگذرد

Tercümesi:

Herkes gibi bana da uğruyor keder,
Mutlu olacağım; zira bahtın süresi kısa ve geçicidir.
Geçmişteki o parlak günler geçip gitti,
Bugünkü sıkıntılı günler de gelip geçecektir.

Muhammed-i 'Avfi, 'Alî-şâh'ın bu rubâ'îyi Gurgân'dan Firûzkûh'a geldiği zaman söylediğini kaydetmektedir⁸⁶.

20. Kıt'a⁸⁷:

از آن تخت شاهانه بگذاشتم
که از بخت و ارون ستوه آمدم
ز پیروزه گون چرخ فیروزئی
ندیدم بیروز کوه آمدم

Tercümesi:

O padişahlık tahtından vazgeçtim,
Zira ters giden bahtımdan bıktım.
Kara felekten bir fayda görmedim,
Bu yüzden Pîrûzkûh'a sığındım.

21. Rubâ'î⁸⁸:

پیوسته غمت مرا مشوش دارد
عیش خوش من عشق تو ناخوش دارد
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی
از بهر دلم نعل در آتش دارد

⁸⁵ 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 48.

⁸⁶ *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 48.

⁸⁷ 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 49.

⁸⁸ 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 49.

Tercümesi:

Senin hüznün sürekli allak bullak ediyor beni,
Aşkın yüzünden renkli hayatım mutsuz hâle geldi.
Yüzünün ateşindeki kıvırcık saçların sanki,
Kalbim için ateşe konulmuş nal gibi.

22. Rubâ‘î⁸⁹:

زنجیرم زن زآن سر زلفین چو مار	مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار
آن زلف چو زنجیر زمن باز مدار	از خویش چو بیگانه شدم در غم تو

Tercümesi:

Ey güzel sevgili, aşkımdan mecnûn oldum,
Yılan misali zülûflerinin ucuna zincirle beni.
Senin hüznünden kendime dahi yabancılaştım,
Zincir misali zülfünü hiç çözme benden.

V. ‘Alâ’u’d-dîn Muhammed b. Tekiş (1200-1220)

Hârezmşâhlar devletini en geniş sınırlarına ulaştıran Sultan ‘Alâ’u’d-dîn Muhammed⁹⁰, aynı zamanda Moğollar karşısında uğradığı yenilginin ardından devletin çöküşüne şahit olmuştur. ‘Alâ’u’d-dîn Muhammed’e ait üç şiir günümüze ulaşmıştır.

23. Şiir⁹¹:

چنان ببریدم از عالم که با چیزی نیبوستم	دریغا آن همه دولت کزو کوتاه شد دستم
چو سروی بر زمین بودم بنائشایست بشکستم	چو ماهی بر فلک بودم بناهنگام بگرفتم
چو نوبت سوی من آمد همی از پای بنشستم	بسا شاهان و گردانرا که من از پای بنشاندم

⁸⁹ ‘Avfi, *Lubâbu’l-elbâb*, I, s. 49.

⁹⁰ Hayatı ve faaliyetleri için bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 433-468; İ. Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, s. 146-285; Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 67-95, 149-173; G. Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshah*, s. 37-112; M. F. Köprülü, “Hârizmşâhlar”, *İA*, V/1, s. 271-275; A. Taneri, “Hârizmşâhlar”, *DİA*, XVI, s. 229-230.

⁹¹ Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu’l-halve ve celîsu’s-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64a (bkz. Ek III). Hükümdarın ismi yazmanın metninde sadece “*Sultân Muhammed*” şeklinde kaydedilmiştir. Hükümdarın Selçuklu hanedanından Sultan Muhammed Tapar ya da başka bir Muhammed olması da düşünülebilir de, şiir mânâ itibarıyla daha çok Moğollar’ın önünde hezimete uğrayarak tahtını ve ülkesini kaybeden Hârezmşâh Muhammed’e uymaktadır.

Tercümesi:

Ne yazık ki o kadar mal ve devlet elimden çıktı.
Dünyadan öylesine vazgeçtim ki, hiçbir şeye gönül bağlamadım.
Gökyüzünde bir ay misali idim, birdenbire tutuldum,
Yeryüzünde bir selvi misali idim, yok yere kırıldım.
Nice şahları ve yiğitleri yerle yeksan etmişim,
Sıra bana geldiğinde, elden ayaktan düştüm.

24. Rubâ'î⁹²: Muhammed-i 'Avfî, Nişâbûr şehri yakınlarındaki Şebtefân köyünde Hârezmşâh 'Alâ'ud-dîn Muhammed'in yazısıyla bir rubâ'î gördüğünü, orada bulunan kimselerin kendisine bu yazının sultana ait olduğunu söylediğini, ancak rubâ'înin bizzat sultana ait olup olmadığını bilmediğini nakletmektedir⁹³. Müellif, bu rubâ'îyi eserine kaydetmiştir:

اندر کف من تیغ چو یک قطره آب	چو دید فلک نمادش قوت و تاب
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب	دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید

Tercümesi:

Elimdeki su damlası misali kılıcı görünce,
Gücü ve takati kalmadı feleğin.
Elim bir bulut gibi geldi ve (felek) bu şaşılacak şeyi gördü.
Bir damlasıyla dünyayı yıkan bir bulut misali.

25. Şiir⁹⁴:

چو شاه معرکه چرخ مسکن و ماواست	بروز نکبت اگر برج قلعه فلکت
حصار محکم تو همچو دامن صحراست	یقین بدان که بوقت نزول تیر قضا
ترا گشادگی از عرض گنبد خضر است	بروز دولت اگر مسکن تو هامون است
بروز نکبت و دولت که کار کار خداست	تو کار نیک و بد خود بحق بکن تقویض

⁹² 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 43-44.

⁹³ *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 43.

⁹⁴ Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 107; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 1137-1138; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 98.

Tercümesi:

Eğer talihsiz gününde senin muhkem kalenin burcu,
 Feleğin savaş meydanının şahı gibi, mesken ve sığınaksa sana,
 Musibet oku indiği zaman hiç şüphe etme;
 Senin sağlam sandığın surlar, çöl düzlükleri gibi kalır.
 Eğer talihli gününde senin mesken tuttuğun yer ova da olsa,
 Sana ferahlık gök kubbenin altındaki yeşillikten kaynaklanır.
 Sen iyi ve kötü işlerden dolayı Allah'a sığın.
 Zira uğursuz günler de ve talihli günler de Allah'tandır.

Bu üç şiir dışında, İlhanlı devri tarihçisi 'Alâ'ud-dîn Atâ-Melik el-Cuveynî'nin *Târih-i cihân-guşâ* isimli eserinde Sultan 'Alâ'ud-dîn Muhammed tarafından okunduğu kaydedilen dört şiir daha bulunmaktadır. Ancak bu şiirlerin Sultan 'Alâ'ud-dîn Muhammed'e aidiyeti müphem olduğu için, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir⁹⁵.

VI. Sultan Celâlu'd-dîn Hârezmşâh (1220-1231)

Hârezmşâhlar devletinin son hükümdarı olan Sultan Celâlu'd-dîn Mengübertî, devleti yeniden toparlayabilmek için yaklaşık on bir yıl boyunca Moğollar'a karşı büyük bir mücadele vermişse de, nihai bir başarı kazanamamıştır⁹⁶. Sultan Celâlu'd-dîn Hârezmşâh'a ait bir rubâî günümüze ulaşmıştır.

26. Rubâî⁹⁷:

بر دوست مبارکیم و بر دشمن شوم	در رزم چو آهنیم و در بزم چو موم
و زهیبیت ما برند زنار بروم	از حضرت ما برند انصاف بشام

Tercümesi:

Savaşta demir, mecliste mum gibiyiz.
 Dosta mübarek, düşmana karşı uğursuzuz.
 Bizim huzurumuzdan Şâm'a insaf götürsünler.
 Heybetimizden ise Anadolu (*Rûm*)'ya kuşak (*zonnâr*).

⁹⁵ *Târih-i cihân-guşâ*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, II, London 1916, s. 101, 112; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Tarih-i Cihanguşa*, Ankara 1998, s. 314-315, 323.

⁹⁶ Siyasi faaliyetleri için bkz. Z. Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, s. 173-228; G. Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshah*, s. 113-184; A. Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", *DİA*, VII, s. 248-250; M. H. Yınanç, "Celâleddin Harzemşâh", *İA*, III, s. 49-53; M. F. Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 275; A. Taneri, "Hârizmşâhlar", *DİA*, XVI, s. 230.

⁹⁷ Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzide*, s. 499; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'ul-fusehâ*, I, s. 35; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvîdân*, I, s. 313.

Yine Musâfir b. Nâsir el-Malatevî tarafından kaleme alınan *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve* isimli eserde “*Sultân Celâlu'd-dîn*” (Sultan Celâlu'd-dîn) başlığı altında bir şiir yer almaktadır⁹⁸. Söz konusu şiir Sultan Celâlu'd-dîn Hârezmşâh'a ait olabileceği gibi, Selçuklu hanedanından Farsça şiirler yazdığını bildiğimiz Sultan Celâlu'd-dîn Melikşâh (1072-1092) veya Celâlu'd-dîn Süleymânşâh (1160)'a ait olması da imkân dâhilindedir.

* * *

Bu şiirlerin yanı sıra, Cemâl Halîl-i Şîrvânî'nin *Nuzhetu'l-mecâlis* isimli eserinde “*Sultân-i Hârezmşâh[iyân]*” (Hârezmşâh Sultanı) başlığı altında şu rubâ'î kaydedilmiştir:

27. Rubâ'î⁹⁹:

زین روی مرا فتاد کاری مشکل	ادم دل خود به دست آن شمع چگل
اکنون غم معشوق خورم یا غم دل	دل رفت ز دست و یار نامد حاصل

Tercümesi:

Kaptırdım gönlümü o Çiğil güzelinin eline,
Bu yüzden başım girdi derde.
Gönül gitti elden, yâr ise geçmedi ele.
Sevgiliye mi yanayım şimdi ben, yoksa gönlüme mi?

⁹⁸ Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, vr. 63b. Şiir şu şekildedir:

یخ بند بود و ما همه بر یخ نگاشتیم	اومندها که از فلک سفله داشتیم
بربر نداشتیم ز تخمی که کاشتیم	راحت ندیده ایم ز رنجی که برده ایم
واکنون در آرزوی یکی شام وچاشتیم	دادیم شام و چاشت فراوان بهر کسی
یکی سیلی قضا را طاقت نداشتیم	دادیم شام و چاشت گردیم در جهان

Tercümesi:

Alçak felekten alacaklarımız vardı,
Her taraf buz tutmuştu her yer ve hepsini biz buzun üzerine yazdık.
Rahat yüzü görmedik çektiğimiz sıkıntılardan,
Ektiğimiz tohumun meyvesini alamadık.
Yemek verdik herkese sabah ve akşam bolca,
Şimdi ise bir öğün yemeğe hasret kaldık.
Dolaştık dünyayı, yemek dağıttık sabah ve akşam,
Fakat kaderin bir tek tokatına dayanamadık.
(Osman G. Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, (2015), s. 50).

⁹⁹ *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 237, nr. 999.

Eserde rubâ'înin hangi Hârezmşâh hükümdarına ait olduğu maalesef kaydedilmiştir. Bununla birlikte, eserde yer alan diğer dört rubâ'î gibi¹⁰⁰ bu rubâ'înin de Melik Atsız'a ait olabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Sonuç olarak, Hârezmşâh hükümdar ve hanedan üyelerine ait toplam yirmi yedi adet şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden on ikisi Atsız'a, üçü 'Alâ'u'd-dîn Tekiş'e, ikisi Sultânşâh Mahmûd'a, dördü Tâcu'd-dîn 'Alî-şâh'a, biri Nâsiru'd-dîn Melikşâh'a, üçü 'Alâ'u'd-dîn Muhammed'e ve biri de Celâlu'd-dîn Hârezmşâh'a aittir. Bir şiirin ise hangi Hârezmşâh hükümdarına ait olduğu bilinmemektedir. Bu şiirler aynı zamanda aslen Oğuzlar'ın Begdili boyuna mensup olan Hârezmşâh hükümdarlarının İran edebiyatına ve Farsça'ya şiir yazabilecek derecede vâkîf olduklarını göstermektedir. Yine bu şiirler, İran edebiyatının Hârezmşâhlar sarayında ne kadar kabul gördüğünün de en açık delilidir.

¹⁰⁰ *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 148 nr. 292, 197 nr. 681, 231 nr. 953, 396, nr. 2348.

BİBLİYOGRAFYA

- Allahyâr Hil'atberî - Mahbûbe Şerefi, *Târih-i Hârezmşâhiyân*, Tahran 1381/2002.
- Anonim, *Kitâbu İhtiyârâtî'l-'alâ'iyye fi harekâtî's-semâviyye*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 185, vr. 161a-196b.
- Anonim, *Mecmû'a-yi eş'âr u murâselât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 487.
- Arberry, A. J., *Classical Persian Literature*, London 1958.
- Ateş, Ahmed, "Raşîd al-Dîn Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, X/14, (1959), s. 1-24.
- 'Aynu'z-Zamân Hasan b. 'Alî Kattân-i Mervezî, *Geyhân-şinâht*, ed. Seyyid Mahmûd Mar'âşi-yi Necefi, Kum 1379/2000.
- Âzer-i Bigdilî, *Âteşkede-yi Âzer*, neşr. Hasan Sâdât-i Nâserî, Tahran 1336/1957.
- Bahâ'u'd-dîn Muhammed b. Mu'eyyed el-Bagdâdî, *et-Tevessul ile't-teressul*, neşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1315/1936.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.
- Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat ulî'l-elbâb fi ma'rifeti't-tevârih ve'l-ensâb)*, neşr. Ca'fer Şî'âr, Tahran 1348/1969.
- Beyâz-i Tâcu'd-dîn Ahmed Vezîr, (782 Hicrî)*, neşr. İrec Afşâr - Murtazâ Tîmûrî, İsfahân 1353/1974.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, I, Cambridge 1956.
- Bünyatov, Ziya, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, Türkçe terc. Tural Rızayev, İstanbul 2003.
- Ceceli, Gülseren, *Hârizmşah Hükümdarı Sultânşah Mahmud (567-589/1172-1193)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Celâlu'd-dîn Humâî, *Târih-i edebiyât-i İrân*, Tahran 1375/1996.
- Cemâl Halîl-i Şîrvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, neşr. Muhammed Emîn Riyâhî, Tahran 1366/1987.
- Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsîrî*, neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, I-II, Tahran 1363/1984.
- Cuveynî, *Târih-i cihân-guşâ*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, II, London 1916; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, Ankara 1998.
- Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretuş-şu'arâ*, neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1366/1987; Türkçe terc. Necati Lugal, *Tezkire-i Devletşah*, I-II, Ankara 1963.
- Doğruyol, Hasan, "Cürcânî, İsmail b. Hasan", *DİA*, VIII, (1993), s. 133-134.
- Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir ve ber-guzîde-yi eş'âr-i ân*, Tahran 1346/1967.
- Fahru'd-dîn-i Râzî, *Hadâ'iku'l-envâr fi hakâ'iki'l-esrâr*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 183.
- Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Târih-i guzîde*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâî, Tahran 1364/1985.

- Hândemîr, *Habîbu's-siyer fî ahbâri efrâdi beşer*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, II, Tahran 1362/1983.
- İbn Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, neşr. Sven Dederling, IV, Wiesbaden 1974.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-617/1097-1229)*, Ankara 2000.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Türkçe terc. Rüstü Balcı, I-VII, İstanbul 2007.
- Köprülü, M. Fuad, "Hârizmşâhlar", *İA*, V/1, s. 265-296.
- Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, I-II, 1353-1354/1974-1976.
- Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, Tahran 1339/1960.
- Muhammed er-Râvendî, *Rahatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, yay. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Rahatu's-sudûr ve âyetu's-sürûr*, I-II, Ankara 1957-1960.
- Muhammed-i 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, neşr. Edward G. Browne - Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, I-II, Leiden-London 1903-1906.
- Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670.
- Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, Tahran 1371/1992⁸.
- Örs, Derya, "Vatvât, Reşîdüddin", *DİA*, XLII, (2013), s. 573-574.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman G., "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", *Selçuklu El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 633-644.
- Özgüdenli, Osman G., "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, (2015), s. 39-67.
- Öztürk, Mustafa – Mertoğlu, M. Suat, "Zemahşerî", *DİA*, XLII, (2013), s. 235-238.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih: Târih-i selâtin-i Hârezm*, neşr. Muhammed Rûşen, Tahran 1389/2010.
- Reşîdu'd-dîn Vatvât, *Dîvân*, neşr. Sa'îd Nefîsî, Tahran 1339/1960.
- Reşîdu'd-dîn Vatvât, *Hadâ'iku's-sihr fî deká'iki'si'r*, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1362/1983.
- Reşîdu'd-dîn Vatvât, *Nâme-hâ-yi Reşîdu'd-dîn Vatvât*, neşr. Kâsim-i Tûysîrkânî, Tahran 1338/1959.
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, II, London 1881.
- Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, neşr. Muzâhir Musaffâ, I-II, Tahran 1336/1957.
- Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968.
- Sa'îd Nefîsî, *Târih-i nazm u nesr der-İrân*, I-II, Tahran 1363/1984.

- Sachau, Ed. - Ethé, Hermann, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I, *The Persian Manuscripts*, Continued, Completed and Edited by Hermann Ethé, Oxford 1889.
- Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, II/2, London 1971; François de Blois, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, V/1, *To A.D. 1100*, London 1992; V/2, *Poetry ca A.D. 1100 to 1225*, London 1994.
- Şahinoğlu, M. N., "Vatvât", *İA*, XIII, s. 235-240.
- Şebânkârê'î, *Mecma'û'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984.
- Taneri, Aydın, "Celâleddin Hârizmşâh", *DİA*, VII, (1993), s. 248-250.
- Taneri, Aydın, "Hârizmşâhlar", *DİA*, XVI, (1997), s. 228-231.
- Tarlan, Ali Nihad, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.
- Yınanç, Mükrimin Halil, "Celâleddin Harzemşâh", *İA*, III, (1977), s. 49-53.
- Yüce, Nuri, "Zemahşerî el-Hvârezmî, Hayatı ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, (1993), s. 305-309.
- Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara 1988.
- Yüce, Nuri, "Zemahşerî", *İA*, XIII, s. 509-513.
- Yüce, Nuri, "Mukaddimetü'l-edeb", *DİA*, XXXI, (2006), s. 120-121.
- Zahîru'd-dîn-i Beyhakî, *Târîhu hukemâ'l-İslâm*, neşr. Muhammed Kürd Ali, Dimaşk 1946.
- Zebihullah Safâ, *Târîh-i edebiyat der-İrân*, II, Tahran 1373/1994.
- Zeynu'd-dîn Ebû İbrâhîm İsmâ'îl e. Hasan el-Curcânî, *el-Agrâzu't-tibbiyye ve'l-mebâhisu'l-Alâ'iyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3566.
- Zeynu'd-dîn Ebû İbrâhîm İsmâ'îl e. Hasan el-Curcânî, *el-Huffeyu'l-'Alâ'i ve tibbu'l-mulûki*, British Library, (London), Add. 23560/2, vr. 218b-262b.
- Zeynu'd-dîn Ebû İbrâhîm İsmâ'îl e. Hasan el-Curcânî, *Zahîre-yi Hârezmşâhî*, Bodleian Library, (Oxford), Fraser 200.

EKLER:**EK I : Hârezmşâh Hanedan Üyelerine Ait Şiirler****EK II : Melik Atsız'a Ait Bir Rubâ'î** (Anonim, *Mecmû'a-yi eşâr u murâselât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 487, vr. 202b).**EK III : Sultan Muhammed'e Ait Bir Şiir** (Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64a).**EK I: Hârezmşâh Hanedan Üyelerine Ait Şiirler**

Hârezmşâh Hanedan Üyesi	Günümüze Ulaşan Şiir Sayısı
Kutbu'd-dîn Muhammed	-
Atsız	12
İl-Arslan	-
'Alâ'u'd-dîn Tekiş	3
Sultânşâh Mahmûd	2
Tâcu'd-dîn 'Alî-şâh	4
Nâsiru'd-dîn Melikşâh	1
'Alâ'u'd-dîn Muhammed	3
Celâlu'd-dîn Mengübertî	1
Kime Ait Olduğu Bilinmeyen	1
TOPLAM	27

EK II: Melik Atsız'a Ait Bir Rubâ'î

آن جمع که آفت برست از دست او / فرم نمود از اشک تن کاغذ او
 بیکریه من سنی بخندید بطینیر / سوز دل من کشت قضای سیر او
 سعید صعد او

ای شیخ تو صوفی صفتی بیداری / کین شش صفت از اهل صفایم دارک
 سب چیزی نور بخشی ز زردی و کب / سوز دل اشک دبه و بیداری
 عجب نام

این کیندگر دند بطاسی جان / یکدم نبود که بر اساسی جان
 قصید در و کشته عمت دارد / انک مدیونیت که بداسی جان
 سلطان التیز

این نیم قدح که بر لب این ظالم است / کوبی بد رست پان الما من است
 مانده بود است لشکر کز کار / ذبا غلظ کنت یقارا داس است
 سید اترک

آنی که دو کون بیت بیعت نماید / بخشش بجز از دست جمعیت نماید
 انباری که دو کون میل بیکر نکشید / برشته همی دنی دروغ نماید
 عبدالرزاق

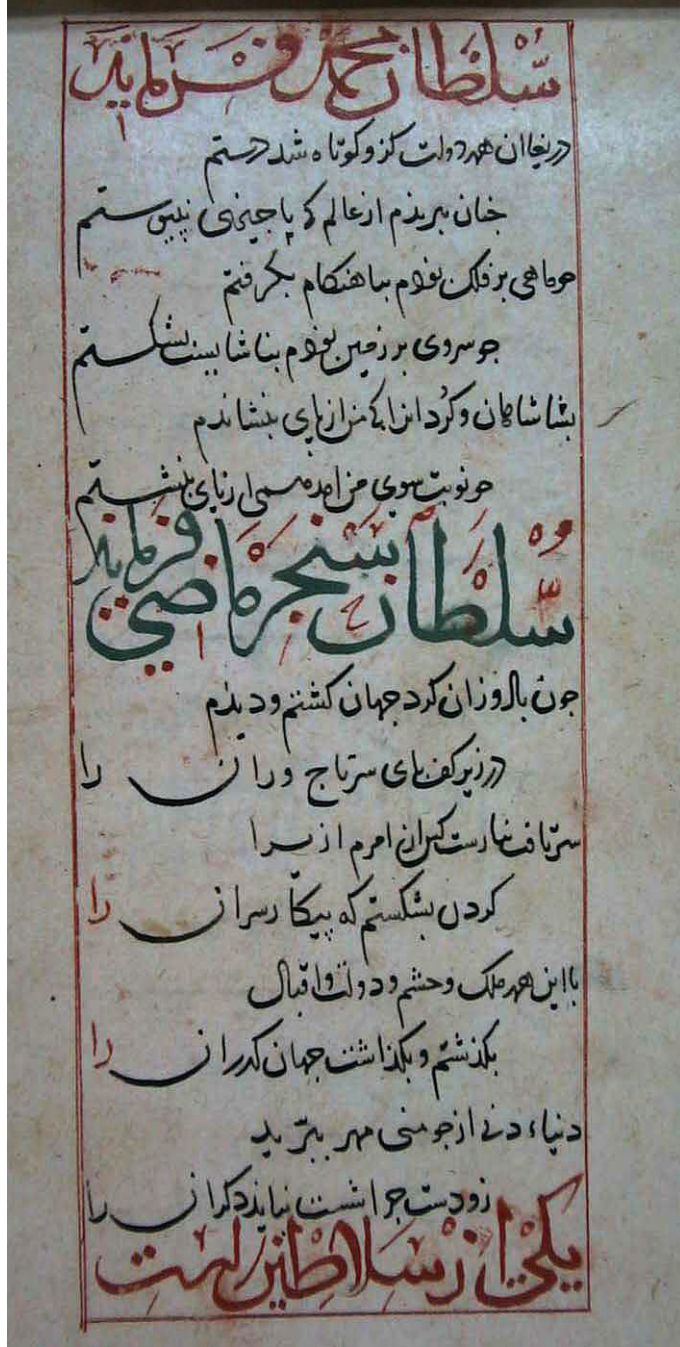
از مال که برست سیر میکردم / در پای خنجر شمار دوز میکردم
 بر حبه که کاروان همی کرده ام / از آب دو دبه بار سیر میکردم
 سید حسن

ای دولت و دین را بسرا شاهنشاه / وی عدل تو بدوام عمر تو گواه
 استب می خور که مشرکی بایه جاه / بر جوح بروی پی میند ماه
 وله

از لاله تم نهادن را بیله
 ان بار کوان پیل مشت نشاند
 قتی ماه فو بنده روز اول
 باید خواندن بنابر این

(Anonim, Mecmû'a-yi eş'âr u murâselât, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 487, vr. 202b)

EK III: Sultan Muhammed'e Ait Bir Şiir

(Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64a).